

ყირიმელი თათრების საკითხი ნაცისტური გერმანიის აღმოსავლურ პოლიტიკაში

ივანე ოსაძე — სტუ-ს ასოცირებული პროფესორი

Вопрос крымских татар в «восточной» политике нацистской Германии

Иване Осадзе, профессор ГТУ

Резюме

Вся история взаимоотношений нацистского военно-политического руководства с национальным движением крымских татар свидетельствует о том, что оно не рассматривало их в качестве равноправного союзника. Мусульманские комитеты на территории полуострова, и организация на территории Германии были нужны немцам прежде всего, как инструмент оккупации, национальной политики или пропаганды, при помощи которого они собирались влиять на основную массу татарского населения в тех или иных целях. Ещё одной стороной существования крымско-татарских организаций было их незавидное положение «разменной монеты» в «борьбе полномочий» между различными властными структурами третьего рейха.

რეზიუმე

მესამე რაიხის სამხედრო-პოლიტიკური ხელმძღვანელობის ურთიერთობა ყირიმელ თათრებთან ნათლად ასახავს მისი „აღმოსავლური“ პოლიტიკის წინააღმდეგობრივ ხასიათს. ნაცისტური გერმანია ცდილობდა გამოეყენებინა ყირიმელი თათრები საკუთარი მიზნების რეალიზაციისათვის. 1941 წლის დეკემბერში ოკუპირებული ყირიმის ტერიტორიაზე დაიწყო შექმნის პროცესი მუსლიმანური კომიტეტებისა – ეთნიკური კოლაბორაციონისტული ორგანიზაციებისა წარმომადგენლობითი ფუნქციებით. დეკლარირებული იყო, რომ ისინი დაიცავდნენ ყირიმელი თათრების ინტერესებს ახალი ხელისუფლების წინაშე. რეალურად ეს ორგანიზაციები გახდნენ ოკუპანტების მთავარი დამხმარეები პარტიზანების წინააღმდეგ ბრძოლაში. მათი საშუალებით ხდებოდა მოხალისეების გადაბირება ყირიმელი თათრების კოლაბორაციონისტულ ფორმირებებში და მოსახლეობის ფსიქოლოგიური დამუშავება.

საკვანძო სიტყვები: ყირიმი, ნაცისტები, გერმანია, მესამე რაიხი, ყირიმელი თათრები, ნაციონალისტები, მუფთიატი, ბერლინი, მემორანდუმი.

არსებული მასალებიდან ჩანს, რომ ყირიმი ჰიტლერისა და სხვა ნაცისტი ხელმძღვანელების განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევდა. იგი გეგმის მიხედვით რაიხსკომისარიატ „უკრაინის“ შემადგენლობაში მოიაზრებოდა, მაგრამ როზენბერგი დაუნიებით მოითხოვდა, რომ ყირიმი უშუალოდ მესამე რაიხის კონტროლქვეშ ყოფილიყო. ის ამტკიცებდა, რომ პირველ მსოფლიო ომამდე გერმანელ კოლონისტებს აქ ეკუთვნოდათ მნიშვნელოვანი ტერიტორიები და ყირიმში XVI საუკუნეში ცხოვრობდნენ გოთები, ძველი გერმანული ტომი. ამგვარად, ნახევარკუნძული მხოლოდ ფორმალურად უერთდებოდა უკრაინას, რეალურად ის უნდა ემართათ გერმანიიდან.

დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ ჰიტლერს ყირიმის მომავალი წარმოდგენილი ჰქონდა აქ მცხოვრები ხალხების გარეშე, 1941 წლის 16 ივლისს სამხედრო-პოლიტიკური ხელმძღვანელობის თათბირზე მან განაცხადა: „ნახევარკუნძული აუცილებლად უნდა გაიწმინდოს ყველა უცხოელისაგან და დასახლდეს გერმანელებით“.

ნაცისტური გერმანიის პოლიტიკა ყირიმელი თათრების მიმართ ატარებდა წინააღმდეგობრივ ხასიათს. მესამე რაიხის სამხედრო-პოლიტიკური ხელმძღვანელობა ცდილობდა გამოეყენებინა ყირიმელი თათრები საკუთარი მიზნების რეალიზაციისათვის. თავის მხრივ, თათარი ნაციონალისტები მთელ ძალისხმევას მიმართავდნენ არსებული ვითარების თავიანთი გეგმების განხორციელებისათვის გამოსაყენებლად.

1941 წლის ოქტომბერში რამდენიმე ყირიმელმა თათარმა ემიგრანტმა მემორანდუმით მიმართა ნაცისტური პარტიის საგარეო პოლიტიკურ განყოფილებას, რომლის ხელმძღვანელი იყო ცნობილი ნაცისტი იდეოლოგი ალფრედ როზენბერგი. მემორანდუმში ხაზგასმული იყო თათრულ-გერმანული თანამშრომლობის შესახებ 1918 წელს და გადმოცემული იყო ხედვა ყირიმის ნახევარკუნძულის მომავლის თაობაზე. მათი გეგმებით ის უნდა გამხდარიყო მესამე რაიხის მოკავშირე თათრული სახელმწიფო.

1941 წლის დეკემბერში ორი ყირიმელი თათარი პოლიტიკური აქტივისტი — ედიგე კირიმილი და მუსტეფა ულკიუსალი — ჩავიდნენ ბერლინში და შეეცადნენ კონტაქტი დაემყარებინათ გერმანიის ხელისუფლებასთან. მესამე რაიხის ხელისუფლების წარმომადგენლებთან შეხვედრების დროს სხვა მრავალ საკითხთან ერთად განიხილავდნენ უმთავრესს — დამოუკიდებელი ყირიმის მომავალ ბედს. ყირიმელი თათარი ნაციონალისტები გერმანელ ჩინოვნიკებს თხოვდნენ მიეცათ გარანტიები, რომ ასეთი დამოუკიდებლობა პრინციპში შესაძლებელი იყო, მაგრამ ამ მიმართულებით პროზიტიურს ვერაფერს ვერ მიაღწიეს. კირიმალი და ულკიუსალი შეეცადნენ მიეღოთ ნებართვა მოენახულებინათ ოკუპირებული უკრაინისა და ყირიმის ტერიტორიაზე არსებული სამხედრო ტყვეთა ბანაკები, სადაც შეიძლება ყოფილიყოვნენ ყირიმელი თათრები. გერმანელებმა მაშინვე კატეგორიული უარი განუცხადეს, მოიმიზეზეს რა კარანტინი. თუმცა მოგვიანებით როზენბერგის ნებართვით მათ შეძლეს პოლონეთში, ლიტვაში და ბელორუსიაში შეღწევა, სადაც აგრეთვე საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყო მუსლიმანური მოსახლეობა. ბერლინში ყოფნის კიდეც ერთი შედეგი იყო ისიც, რომ მართალია არაოფიციალურად, მათ შეძლეს საფუძველი ჩაეყარათ ყირიმელი თათრების მომავალი წარმომადგენლობისათვის გერმანიაში.

1941 წლის დეკემბრიდან დაიწყო პროცესი მუსლიმანური კომიტეტების შექმნისა — ეთნიკური კოლაბორაციონისტული ორგანიზაციებისა წარმომადგენლობითი ფუნქციებით. მათი შექმნისას დეკლარირებული იყო, რომ ამ კომიტეტებს უნდა დაეცვათ ყირიმელი თათრების ინტერესები ახალი ხელისუფლების წინაშე. შინამდვილეში ეს ორგანიზაციები გახდნენ ოკუპანტების მთავარი დამხმარეები პარტიზანების წინააღმდეგ ბრძოლაში. მათი მეოხებით ხდებოდა მოხალისეების გადაბირება ყირიმელი თათრების კოლაბორაციონისტულ ფორმირებებში და ფსიქოლოგიური დამუშავება. მუსლიმანური კომიტეტები შეიქმნა ყირიმის ყველა დიდ ქალაქსა და რაიონში. საყურადღებოა, რომ გერმანელებმა აკრძალეს მთავარი კომიტეტის შექმნა, რომელიც იქნებოდა ხელმძღვანელი ინსტანცია ყველა დანარჩენისა. თუმცა სიმფეროპოლის კომიტეტი ასრულებდა ამ ფუნქციას არასაჯაროდ. ხაზგასასმელია, რომ ამ ორგანიზაციების მთელი საქმიანობა მიმდინარეობდა ყირიმის უშიშროების პოლიციისა და სდ-ის შეფის სრული კონტროლის ქვეშ. იგი დაჟინებით

მოითხოვდა, რომ მათი ხელმძღვანელები დაკავებული ყოფილიყვნენ მხოლოდ სამეურნეო და ჰუმანიტარული საკითხებით და ყოველნაირად აერიდებინათ თავი პოლიტიკისათვის. თუმცა პრაქტიკაში ეს ყოველთვის ასე არ იყო, რაც იწვევდა კონფლიქტებს ყირიმელ თათარ ნაციონალისტებსა და ოკუპანტებს შორის. ცხადია, რომ საჭირო იყო შუამავალი, ამ როლის შესრულებაზე კი პრეტენზიას აცხადებდნენ ბერლინში მყოფი ემიგრანტები.

მთელი 1942 წელი კირიმალმა მოანდომა ორგანიზაციული საკითხების გადანყვეტას და ყირიმელი თათრების წარმომადგენლობის პოზიციების განმტკიცებას. ამასთან ერთად ბერლინის წარმომადგენლობა გაიზარდა რაოდენობრივადაც. ახლა მის შემადგენლობაში უკვე თორმეტი კაცი იყო. ესჯგუფი უახლოეს მიზნებად ისახავდა: უპირველეს ყოვლისა ყირიმელი თათარი სამხედრო ტყვეებისა და გერმანიაში გაყვანილი „აღმოსავლელი მუშების“ ზვედრის შემსუბუქებას, აგრეთვე ყირიმში დემოგრაფიული სიტუაციის შეცვლას. თათარული წარმომადგენლობის მოსახლეობის პროცენტის გაზრდის მიზნით კირიმალი და მისი ხალხი გეგმავდნენ ყირიმში ჩაესახლებინათ მუსლიმანური მოსახლეობა ბელორუსიიდან, ლიტვიდან და რუმინეთიდან. ფიქრობდნენ კიდეც დაემყარებინათ კავშირი თათარულ საზოგადოებასთან ყირიმის ტერიტორიაზე.

იცოდნენ რა ეს მიზნები ბერლინის წარმომადგენლობისა, გერმანელები წელიწადზე მეტი ხნის განმავლობაში უკრძალავდნენ მის წევრებს ნახევარკუნძულზე შესვლას. ასეთი გამგზავრების ყველაზე კატეგორიული მოწინააღმდეგე იყო ყირიმის გენერალური კომისარი ალფრედ ფრაუენფელდი. მას ძალზე აშფოთებდა ბერლინელი ემიგრანტების პოლიტიკური ამბიციები. ფრაუენფელდს არ მოსწონდა აგრეთვე მათი გეგმები ყირიმელი თათრების ჩასახლების თაობაზე. ნაციისტური პარტიის ხელმძღვანელთა შორის იგი იყო ერთ-ერთი მთავარი მომხრე მომავალში ნახევარკუნძულის გერმანიზაციისა. მიუხედავად ამისა 1942 წლის ივლისში ის იძულებული გახდა ეცნობებინა ედიგე კირიმალისათვის, რომ ცნობს მის შტაბს, როგორც სრულუფლებიან წარმომადგენლობას ყირიმელი თათრებისა, მაგრამ მხოლოდ ეკონომიკურ და ჰუმანიტარული სფეროს საკითხებში. უნდა ითქვას, რომ ფრაუენფელდის თანხმობაზე გავლენა მოახდინა პროფესორ გერჰარდ ფონ მენდეს პოზიციამ, რომელიც აღმოსავლეთის ოკუპირებული ოლქების საქმეთა სამინი-

სტროში დაკავებული იყო თურქული და კავკასიელი ხალხებით, და, როგორც მისი შეფი როზენბერგი, ითვლებოდა დიდ მეგობრად ყველასი „ვისაც ჩაგრავდა რუსული იმპერიალიზმი“.

ყირიმში მოგზაურობის შემდეგ კირიმალის შტაბს ოფიციალურად უწოდეს ყირიმელ თათართა ნაციონალური ცენტრი 1943 წლის იანვარში, ხოლო ამავე წლის ნოემბერში სამინისტროში შეიქმნა ყირიმელ თათართა განყოფილება (Krimtataren leitstelle), რომლის ხელმძღვანელ დოქტორ რიჰარდ კორნელსენს უნდა მიეცა სათანადო მითითებები კირიმალისა და მისი ხალხისათვის. როზენბერგი იმედოვნებდა, რომ ამ ცენტრის წევრები იმოქმედებდნენ მხოლოდ გერმანული ინსტრუქციების შესაბამისად და გამოიჩენდნენ ინიციატივას მხოლოდ დასაშვებ ფარგლებში. მიუხედავად ამისა კირიმალმა პრაქტიკულად თავიდანვე დაიწყო დამოუკიდებელი მოქმედება და თავის ბერლინელ მფარველებს ხშირად აყენებდა მომხდარი ფაქტის წინაშე. ამან კი გამოიწვია მთელი სერია კონფლიქტებისა მესამე რაიხის სხვადასხვა ინსტანციებს შორის.

გერმანელებმა ყურადღების მიღმა დატოვეს სიმფეროპოლის მუსლიმანური კომიტეტის პროგრამა, რომლის მიხედვითაც უნდა შექმნილიყო თათართა სახელმწიფო გერმანიის პროტექტორატის ქვეშ, საკუთარი არმიის ფორმირება და ეროვნული პარლამენტის არჩევნები. ეს დოკუმენტები გაიგზავნა ბერლინში განსახილველად, მაგრამ მათი დამტკიცება არ მომხდარა. ასეთივე ბედი ეწია ამეტ ოზენბაშლის მიერ 1942 წლის ნოემბერში შედგენილ მემორანდუმს, რომელშიც გადმოცემული იყო გერმანიისა და ყირიმელ თათართა თანამშრომლობის პროგრამა. მემორანდუმში ის ითხოვდა ეცნოთ ეს უკანასკნელნი ნახევარკუნძულის მკვიდრ მოსახლეობად და მესამე რაიხის მოკავშირე ხალხად. ყველა ყირიმელ თათარს, რომელიც იყო გასახლებული, ნება უნდა დართოდა დაბრუნებისა. იმათ, ვინც უკვე ცხოვრობდა ყირიმში, უნდა მიეღოთ კოლექტივიზაციის დროს წართმეული მიწის ნადელები. მთავარი რისკენაც მიისწრაფოდა ოზენბაშლი იყო რელიგიური და ნაციონალური ცენტრი, რომელსაც ექნებოდა ხალხის ნდობა. 1943 წლის თებერვალში ეს მემორანდუმი კირიმალის დახმარებით გადაეცა „აღმოსავლური პოლიტიკით“ დაკავებულ ყველა ძირითად გერმანულ ინსტანციას. ბერლინელმა თათრებმა დიდი ძალისხმევა გამოიჩინეს, რომ ამ მემორანდუმს გაცნობოდა რაც შეეხება მეტი ჩინოვნიკი თუმ-

ცა რეზულტატი აღმოჩნდა ნულოვანი. დგილობრივი უშიშროების პოლიციისა და სდ-ის უფროსმა მიიღო ზომები, რომ ეს დოკუმენტი არ გავრცელებულიყო ყირიმშიც.

აღსანიშნავია, რომ გერმანიის სამხედრო-პოლიტიკური ხელმძღვანელობა მთლიანობაში ლოიალურად ეკიდებოდა ისლამს, ცდილობდა მუსლიმანები გადაეყვია თავის მოკავშირეებად სსრკ-ის და ინგლისის წინააღმდეგ ბრძოლაში. საბჭოთა კავშირის ზოგიერთ ოკუპირებულ ტერიტორიაზე „ისლამური ფაქტორი“ გახდა ერთ-ერთი ინსტრუმენტი ნაცისტების ნაციონალური პოლიტიკისა. ეს პოლიტიკა ხორციელდებოდა ყირიმშიც. საოკუპაციო ხელისუფლება ყოველნაირად უწყობდა ხელს მის აღორძინებას (მეჩეთების გახსნა, დახმარება სასულიერო პირების მომზადებაში და ა. შ.). მაგრამ ამასთან ერთად გერმანული საოკუპაციო ხელისუფლება ეწინააღმდეგებოდა მუსლიმანი მაღალი სასულიერო პირების - მუფთების არჩევას. ასეთი პოლიტიკის მიზეზი სრულიად ნათელი იყო - არ სურდათ შექმნილიყო ცენტრი, რომელიც სასულიეროდან აუცილებლად გახდებოდა პოლიტიკური. ყირიმის ოკუპაციის შემდეგ ნაციონალისტებმა წამოაყენეს მუფტის არჩევის წინადადება.

საგულისხმოა, რომ ყირიმელი თათარი ნაციონალისტები არ იყვნენ მარტონი ამ მიმართულებით ძალისხმევის დროს. მათ საკმაოდ გავლენიანი მოკავშირეები ყავდათ გერმანიის პოლიტიკურ წრეებში. მათ შორის უკვე ზემოთ ნახსენები გერჰარდ ფონ მენდელ, რომელიც მიიჩნევდა, რომ პროგერმანულად განწყობილი მუფტის გამოჩენას ექნებოდა დადებითი მხარეები: „ისლამური სამყარო ერთი მთლიანობაა. ამიტომ გერმანიის შემხვედრი ნაბიჯი მუსლიმანებისადმი აღმოსავლეთში უცილობლად გამოიწვევს შესაბამის განწყობას ყველა მუსლიმანში“.

ომის პირველი ორი წლის განმავლობაში ნაციონალისტების თხოვნები მთლიანად უყურადღებოდ რჩებოდა, ხოლო 1943 წლის ოქტომბრიდან სიტუაცია ძირითადად შეიცვალა: საბჭოთა ხელისუფლებამ უარი თქვა აგრესიულ ანტირელიგიურ პოლიტიკაზე და ნება დართო აერჩიათ სრულიად საბჭოთა მუსლიმანთა მუფტი, რომლის რეზიდენციაც გახდა ტაშკენტი. პირველებმა, ამ მოვლენაზე რეაგირება მოახდინეს „აღმოსავლეთის სამინისტროში“. ყირიმელ თათართა განყოფილების ხელმძღვანელმა კორნელსენმა და ფონ მენდელმა მოამზადეს მემორანდუმი, რომელშიც გერმანიის სამხედ-

რო-პოლიტიკურ ხელმძღვანელობას სთავაზობდნენ გადაედგათ საპასუხო ნაბიჯები და ეჩვენებინათ, რომ ტაშკენტის მუფტის არჩევნები არის არალეგიტიმური, თვითონ ის კი მარიონეტია მოსკოვის ხელში.

სანიანალმდეგო მოქმედების ყველაზე ეფექტურ ფორმად ავტორებს მიაჩნდათ მხოლოდ ყირიმის, კავკასიის, თურქესტანის და ვოლგისპირეთის მუსლიმანი მაღალი სამღვდელოების კონგრესის მოწვევა. კონგრესის შემდეგ იგეგმებოდა ყირიმის მუფტის არჩევა, რაც ფაქტობრივად იყო ფიქცია, რამდენადაც კანდიდატი ამ პოსტზე კორელსენმა წინასწარ შეარჩია. ახალი სასულიერო ლიდერი უნდა გამხდარიყო ამეც ოზენბაშლი, რომელიც ამ დროისათვის იმყოფებოდა რუმინეთის ტერიტორიაზე.

გადამუშავების შემდეგ მემორანდუმი გადაეცა განსახილველად სახმელეთო ჯარების სარდლობას, რომლის განკარგულებაშიც იყო ყირიმის ტერიტორიის საოკუპაციო ადმინისტრაცია. პროექტი გამოიყურებოდა ფრიად მაცდურად, თუმცა არმიის ხელმძღვანელობამ იგი დაბლოკა. ოზენბაშლის ხსენებამაც კი გერმანელი გენერლები დაარწმუნა იმაში, რომ მომავალი მუფტიატი იქნებოდა ყირიმელი თათარი ნაციონალისტების პოლიტიკური აქტივობისა და ინტრიგების ცენტრი. ამასთან ერთად ყირიმი ამ დროისათვის უკვე წარმოადგენდა „აღყაშემორტყმულ ციხე-სიმაგრეს“ და მის ტერიტორიაზე მუსლიმანური სასულიერო-პოლიტიკური ცენტრის შექმნას შეეძლო მხოლოდ გაემწვავებინა ეროვნებათშორის ურთიერთობა. ყირიმში ვერმახტის ჯარების სარდლის გენერალ-პოლკოვნიკ ერვინ იენეკეს აზრით, თათრები უბრალოდ არ იმსახურებდნენ ასეთი „დაფასებას“.

ბუნებრივია ასეთი ვერდიქტი ნიშნავდა ყირიმის მუფტიატის აღდგენის პროექტის დასასრულს, მიუხედავად იმისა, რომ როზენბერგის თანამშრომლები ამ თემაზე საუბარსა აგრძელებდნენ 1944 წლის 28 თებერვლამდე. უნდა აღინიშნოს, რომ ყირიმელი თათრების მიმართ განსხვავებული პოზიციები ჰქონდათ როზენბერგის უწყებას და ვერმახტის სამხედრო ხელმძღვანელობას, რაც ზოგჯერ მათი ურთიერთობის გამწვავებას იწვევდა.

მხოლოდ 1945 წლის 17 მარტს, როდესაც ყირიმი უკვე გათავისუფლებული იყო გერმანელი ოკუპანტებისაგან, აღფრედ როზენბერგმა მესამე რაიხის მთავრობის სახელით გააკეთა ოფიციალური განცხადება, რომელშიც ყირიმელ თათართა ნაციონალური ცენტრი ცნობილ

იქნა ყირიმელი თათარი ხალხის ერთადერთ პოლიტიკურ და დიპლომატიურ წარმომადგენლად.

დაგვიანებული პოლიტიკური აღიარება ამ ორგანიზაციისა იყო მთავარი შედეგი ყირიმელ თათართა ეროვნული მოძრაობის თანამშრომლობისა მესამე რაიხის ხელმძღვანელობასთან. მთელი ისტორია ნაცისტური სამხედრო-პოლიტიკური ხელმძღვანელობის ურთიერთობისა ყირიმელ თათართა ეროვნულ მოძრაობასთან მოწმობს, რომ ის არ განიხილავდა მათ თანასწორუფლებიან მოკავშირედ. მუსლიმანური კომიტეტები ნახევარკუნძულზე და გერმანიის ტერიტორიაზე არსებული ორგანიზაცია გერმანელებს სჭირდებოდათ უპირველეს ყოვლისა როგორც ინსტრუმენტი ოკუპაციის, ეროვნული პოლიტიკის ან პროპაგანდისა, რომლის საშუალებითაც მათ გავლენა უნდა მოეხდინათ თათრული მოსახლეობის ძირითად მასაზე. ყირიმელ თათართა ორგანიზაციები ასრულებდნენ აგრეთვე არცთუ სახარბიელო როლს „სასინჯი ქვისა“ ნაცისტური გერმანიის სახელისუფლებო სტრუქტურებს შორის „უფლებამოსილებათა ბრძოლაში“

ყირიმის მომავალთან დაკავშირებული ნაცისტური სამხედრო-პოლიტიკური ხელმძღვანელობის გეგმების ანალიზი საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ მისი პოლიტიკური ორგანიზაციისა და ეროვნული მოწყობის მოდელი ნამდვილად არსებობდა, იგი ითვალისწინებდა ნახევარკუნძულის სრულ გერმანიზაციას, რაც გამორიცხავდა ყირიმელი თათრების რაიმე ფორმით სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნის არსებობას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. მიხეილ სვანიძე, ოსმალეთის ისტორია, თბილისი, 1999;
2. ზბიგნევ ბუჟინსკი, დიდი საჭადრაკო დაფა, თბილისი, 2014;
3. ივანე ოსაძე, ყირიმი ჰიტლერის გეგმებში, ჟურნ. ბიზნეს-ინჟინერინგი, 3, 2014;
4. Чикин А.М. Что они готовили для нас, <http://www.ruslo.cr/articles/604/> ;
5. Период немецкой оккупации Севастополя, <http://www.sevastopol.ws/Pages/said=4b> ;
6. Lambert M. Frauenfeld, Betascript Publishing, Surhone, 2011;
7. Ганина Н. А. Крымско-готский язык. СПб: «Аления», 2011;
8. Айбабин А. И. Этническая История ранневизантийского Крыма. Симферополь; Дар, 1999;